

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ה, תשי"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שמות בישראל

בהתערות עם בארצו ובהקימו אותה לתחייה רואה הוא הכרח חיוני להטביע חותמו על הכול: על אדמתה, על השימוש במימיה, על צורת היישוב והבית, על שמות היישובים הקיימים והנוסדים מחדש. כן היה בבוא אבות אומתנו לארץ כנען, בחפרם בארות ובקבעם שמות להן ולמקומות מגוריהם — רְחוֹבוֹת, בְּאֵר־שֶׁבַע, מְחֲנִים, פְּנוּאֵל, בֵּית-אֵל. ביתר שאת נשנה הדבר בימי כיבוש כנען ע"י יהושע.

מאות יישובים היו בארץ בימי בית ראשון, חלקם נרשמו בשמותיהם בכתבי הקודש, אך מועטים הסימנים שיסייעו בידינו לזהות את המקומות. רבים מהם יושבו מחדש בימי בית שני, וברבות האוכלוסים נוסדו יישובים חדשים במספר רב, כעדות המקורות, אך לא כל שמותיהם הגיעו לידיעתנו, וגם היישובים הידועים לנו בשמותיהם יכבד עלינו לקבוע את מקומם באין סימנים מובהקים. שמות מעיינות ונחלים, הרים וגבעות לא נרשמו במקורות אלא במקרים מועטים, ובבנותנו מחדש את ארצנו שומה עלינו ליצור מחדש את השמות לעצמים גיאוגרפיים, לאֲתָרִים עתיקים, לשרידי יישובים מימי קדם.

בתמוז תש"ט, יולי 1949, מינה ראש הממשלה ועדה לקביעת שמות עבריים לעצמים גיאוגרפיים בנגב. באדר תשי"א, מארס 1951, מינתה הממשלה ועדת שמות, שבח נתמזגה גם ועדת שמות היישובים, שפעלה ליד הקרן הקיימת לישראל מתמוז תרפ"ה, יולי 1925. ועדת השמות הממשלתית הוסמכה לקבוע שמות לעצמים גיאוגרפיים וליישובים; החלטותיה מתקבלות אחרי שיקולים מעמיקים בשיתוף מומחים לגיאוגרפיה, להיסטוריה, לארכיאולוגיה, לבלשנות ולידיעת הארץ, והן מחייבות, כפי שקבעה הממשלה, את כל מוסדות המדינה.

אך לא די בקביעת השמות. מיד אחרי שניתן השם, מתחילה המערכה על הקלטתו בחיי יום-יום בצורתו הנכונה ובהגייתו המדוקדקת. בשימוש יום-יומי מתערבים שמות חדשים בשמות ישנים וזרים שבוטלו; גם העדר הניקוד בעיתונים ובשלטים מפריע. ורבה המלאכה כאשר באים לתקן את המעוות ולהרגיל את הקהל להגיית השמות כהלכתם.

א. מירושלים עד אילת

נצא אל מרחבי ארצנו ונאזין לשמות הריה ויישוביה, המתנגנים בהדים מימי קדם ובחידושי ימינו. הפעם נעבור מירושלים עד אילת.

אנו יוצאים מירושלים ופנינו מערבה, אל צִין-פָּרָם, יישוב יהודי חדש. פה ושם אנו שומעים „צִין-פָּרָם". אולם זמורת זר היא, ההגייה ערבית היא, ואוזנו זוכרת את בית

הַפָּרָם של הנביא ירמיהו (פרק ו. פסוק א). לפיכך נקפיד
ונהגה צִין-פָּרָם.

משם אנו יורדים אל נַחַל שוֹרֵק הזכור לנו מסיפורי
שמשון הגיבור. אבותינו טיפחו גפן שוֹרֵקָה (השי"ן שמאלית)
שנשתבחה בענביה האדומים, או השרוקים, כלשון ישעיהו
(פרק טו, פסוק ח). "שֹׁרֵק" במובן "אדום" אנו מוצאים גם
בספר זכריה (א, ח): "סוּסִים אֲדָמִים, שֹׁרֵקִים וַיִּכְנֹסוּ". כחל
וסרק, שני הצבעים לפרכוס הפנים, נזכרים בתלמוד (כתובות
יז ע"א) על שם הגפן השוֹרֵקָה נקרא נחל שוֹרֵק (שי"ן שמאלית
ולא ימנית!).

אנו עולים בהר, אל צוֹקָה. פה חי אחד מגיבורי של
דוד ומשלישיו, יִגְאֵל בן נָתָן מְצָבָה (ש"ב כג, לו). במקרא
אין פרטים נוספים על המקום הזה. אולם תרגום השבעים
לספר יהושע, פרק טו, מביא שם מקום Σωβης בנחלת מטה
יהודה מיד לאחר היישוב Καρεμ, היא צִין פָּרָם, והכוונה
היא לצוֹקָה שנכתבה "סוֹבֶס", הואיל וליוונים חסרו בלשונם
הצד"י והביית הרפה. מסיבה מעין זו הגו הערבים את
השם בביית דגושה: צוֹבָה (קרי סוֹבָה) והחליפו את החולם
שלנו בשורוק. השם המקראי נשתמר לנו במקומו בצלילים
הזרים, אך מצווים אנו להמירם בצלילים הנכונים של העברית:
לא "צוֹבָה" ולא "סוֹבָה", כי אם צוֹקָה.

מכאן אנו באים אל פְּסָלֹן, הנזכרת ביהושע טו, י, בין
קֶרֶת יֶעָרִים ובין בֵּית שֶׁמֶשׁ. יש טועים ומייחסים לשם הזה
משמעות שלילית מלשון כסילות, אך לא כן הוא: במקרא
משמשים השמות "פְּסָלִי", "פְּסָלָה" במובן ביטחון, תקווה, מבטח.

מעוז. משמעות זאת חוזרת בספרי תהלים (עח, ז), משלי (ג, כו), איוב (ד, ו; לא, כד), וכן „בְּקָלִים“ בלשון רבים, פירוש: מותניים, חלציים, שהם סמלי הכוח והעוז, ולכן בְּקָלִין — מבטח, מעוז, ואמנם כן, הכפר „בְּקָלָה“, ששמר לנו את צלילי השם בְּקָלִין, שכן בראש הר ודמה למבצר טבעי.

עתה נגלוש מן ההר למקום הולדתו של שמשון הגיבור. לפנינו — אֶשְׁתָּאוֹל (האליף סגולה, ולא פתוחה; התיו קמוצה) וממערב לה צָרְעָה — ההברה הראשונה סגורה, ככתוב במקרא (יהושע יט, מא) — ומעבר לצרעה שני יישובים צעירים: תָּעִז וְתָרוֹם. „תָּעִז וְתָרוֹם“ — תָּעִז וְתָרוֹם — תָּעִז וְתָרוֹם — שר נעים זמירות ישראל (תהלים פט, יד), ומפיו קמו לנו שני השמות החדשים: תָּעִז בכביש הגבורה, תָּרוֹם במדרון הר צָרְעָה. נמשיך בדרכנו לְבֵית־שֶׁמֶשׁ. לשמאלנו, על גבעה גבוהה, יישוב צעיר — נָחֶם. שם מחודש, שנוצר במשקל „נָחֶם“. אנו באים אל נחל שוֹרֶק, חוצים אותו, עוברים על פני יישוב חדש, ושמו יֶשְׁעִי (ראה שמואל ב' כב, ג: „קָנִי וְקָרְנִי יֶשְׁעִי“) והולכים דרומה אל כְּפָר וְכַרְיָה. השם הערבי „וְכַרְיָה“ שמר לנו את השם העברי הקדום; עתה נסתיימה שליחותו, „וְכַרְיָה“ בטלה, ולפנינו כְּפָר וְכַרְיָה.

והנה אנו בְּבֵית גּוֹבְרִין, עיר בצורה בימי קדם: השם נזכר בתוספתא ובתלמוד ירושלמי. הוא מזכיר לנו את „גּוֹבְרִין גּוֹבְרִי חַיִּל“ של דניאל (פרק ג, פסוק כ). גּוֹבְרִין היא ההגייה הנכונה, בשורוק ולא בחולם, וכל שכן לא גּוֹבְרִין, כפי שעדיין אומרים נהגים ותיקים, אך גם הם ייגמלו. נאחזו אפוא בשימוש הלשוני את שמו הנכון והקדום של המקום: בֵּית גּוֹבְרִין.

ברדתנו מגבעות השפלה אנו באים אל צומת פלוגות,
שם עברי הבא במקום „פלוג'ה" והוא מזכירנו את הפלוגות
הקרביות שניגחו בעקשנות את מעוזו של הפולש המצרי.
ובעקבות צומת פלוגות ייקרא גם הכביש לנגב—כביש פלוגות.
ועתה, על פני שוֹקֵל שלימיננו אל באר שבע, לא
„שובל" בשורוק, כפי שטועים לפעמים, כי אם ככתוב במקרא
(דברי הימים א' ד, א) — שוֹקֵל, בחולם, וזהו שמו של הצעיר
בבני יהודה.

מבאר שבע נדרים ונלך אל קֶפֶר ירוחם. השם—היסטורי;
הוא חקוק בכתב החרטומים בכתובת שישק מלך מצרים, בן
זמנו של רחבעם. והכתיב — ירחם. ההגייה המקראית היא:
יְרוּחָם, בחולם (שמואל א' א, א). „ירוחם" בשורוק לא מצאנו
בין כל השמות הרבים שבמקרא. ועל כן נחזיק בהגייה
הנכונה קֶפֶר יְרוּחָם, בחולם; ואגב, לא „תל ירוחם", כי אם
כפר ירוחם, כפר חי ומתפתח.

מכפר ירוחם נצפין אל כביש סדום, אל צומת דימונה,
שם מקראי הוא, הנזכר בספר יהושע טו, כב, בתיאור נחלת
מטה יהודה. כיום נבנה פה יישוב חדש בשם הקדום דימונה
(הנגינה מלרע!).

לאחר שנתקדם בכביש סדום דרומה-מזרחה, כדיחמישה
קילומטרים, נראה שרידי עיר חרבה המכונה בערבית „קֶרְנוּב".
אך לא זה שמה הקדום, בכתבים יווניים (אבסביוס מקיסרי)
ובמפה היוונית של מידבא רשום השם „מֶמְפֶּסִּיס", והוא הגייה
יוונית של שם עברי מֶמְשִׁית: היוונים שמו „פס" במקום
השי"ן הימנית החסרה בלשונם (כפי שעשו בסמפסון = שמשון).

מקורו של השם: משה, כלומר — שאב מים, דלה; והוא נוצר במשקל המקראי: מרבית, מרעית, מחצית, מענית, ובכן לפנינו ממשית, עיר השרידים הקדומים ומקווי המים העתיקים. נעבור אל מול פתחו המזרחי של המכתש הגדול ונבוא אל מַעֲלָה עֶקְרָבִים. השם — מקראי, נזכר בבמדבר לד, ד וכן ביהושע ובשופטים. נקפיד על ההגייה: מַעֲלָה — הצורה הנסמכת של „מַעֲלָה“; לא מעֲלָה עקרבִים כ־א מַעֲלָה עֶקְרָבִים. לרגליו נחצה את נַחֲל צִין — שם מחודש במקום „פוקרה“ או „פיקרה“, אך יסודותיו קדומים וקרוב הוא מאוד אל לבנו מסיפורי החומש על מדבר צין, בספרי במדבר ודברים ובספר יהושע.

עתה נגיע אל הַעֲצָה. שם היסטורי הוא, שנרשם בתעודות רומיות ויווניות *Εισεῖβα*, וצליליו נשמרו לנו גם בשם הערבי „עין חוצוב“ (קרי: עין חוסוב). שחזרנו אפוא את השם העברי, והוא — הַעֲצָה. זה שם היישוב, והמעיין המזרים פה את מימיו, צִין הַעֲצָה שמו. כאן — שער הערבה.

בעברנו בערבה נגיע אל יישוב צעיר ושמו צִין יְהֵב. שם זה מחודש ואין הוא נשען על קדמוניות; הוא נקבע במשקל „יְהֵב“. שמו הערבי של המעיין „צִין יְהֵב“ פירושו — עין המגפה, אולם לחיים ולתקווה עינינו, והשם יְהֵב רומז על כך.

מכאן נתקדם דרומה אל נַחֲל פֶּאָרֶן (בראשית כא, כא) והר פֶּאָרֶן (דברים לג, ב).

מדרום לנחל פארן אנו רואים את הר עֶשֶׂת הטומן עפרות ברזל בסלעיו המשחירים. השם „עֶשֶׂת“ ניתן לפי ביאור

הרמב"ם ל. העושה כלי מן העשת" (כלים יא. ג): עשת היא ברזל אצל יציאתו ממקום העפר, וממנה עשיית הברזל. אנו באים אל קאר מנוקה. באר קדומה כאן ובערבית ביר מליחה". היו שטעו ופירשו "באר מלוחה". ולא כן. כי מימיה טובים לשתייה. מאידך, הייתה קיימת עוד הגייה לשם הערבי: "ביר מניחה", בחילוף הלמיד בנו"ן, לכן נקבע השם קאר מנוקה: כיום זהו צומת דרכים — לאילת, להצקה, למעלה עקבים ולמכתש רמון.

מפה — אל יטבתה. השם — מקראי, שחודש במקום "רדיאן", "ע'צ'יאן". פה הייתה אחת מן התחנות של מסעי בני ישראל במדבר: הם באו אל יטבתה "אָרְץ נַחֲלֵי מִים". בקפיד ונהגה לפי המסורה: יִטְבַּתָּה (הברה ראשונה סגורה; הנגינה בהברה השנייה).

אנו מתקדמים אל אזור תִּמְנָע. השם הערבי היה "מונייעיה", ומשמעותו: חשוך, אפל, עמוק וכן מונע. מן המקור "מנע" נגזר השם המקראי תִּמְנָע, שם אחד מאלופי אדום. נעבור על פני נַחֲלֵי תִּמְנָע ומְקָרֹת תִּמְנָע, יישובם של כורי הנחושת בערבה. מדרום להר תִּמְנָע, הר גרניטי שחור משחור, מאדימים ממולנו הַרִי חֲקִלִיל, הרי אבן-חול גובית רבת גוונים, בהם האדמדם הוא השולט, "חֲקִלִיל" לפי הכתוב בבראשית (מט, יב) ובמשלי (כג, כט).

ממערב לדרך מלבינה קאר אִרְה; שם זה בא במקום "ביר חנדיס", שפירושו בערבית — "באר צלמוות". מקום זה של שממה וצלמוות הפכנו למקום יישוב ותקווה. ממזרח לדרכנו — עֵין עֲבְרוֹנָה. אכן יודעים אנו את

ההגייה המקראית של השם עֶבְרֹון (העיין מונעת בסגול) בספר
יהושע יט, כח, וכיום הוא יישוב בגליל המערבי, אבל כאן
לא עברונה (בסגול), כי אם עברונה (העיין מונעת בפתח).
ככתוב בספר במדבר לג, פסוקים לד—לה: „וַיָּסְעוּ מִקֶּטְקֶתָה
וַיָּסְעוּ בְּעֶבְרֹנָה. וַיָּסְעוּ מִעֶבְרֹנָה וַיָּבֹאוּ בְּעֶצְיוֹן גִּבְרָה.”
ועתה — אֵלֶּת לַפָּנִינוּ וּמִסָּבִיךְ אֵלֶּת מִשְׁתַּרְע לַעֲיִנֵּינוּ
בכל הדרו.